میرزا شەفیعی جامەڕێزی

بەشی شازدەمین

شەفیع

میرزا شەفیعی جامەڕێزی ١٧٧٦-١٨٣٦

ژیانی شاعیر

شاعیری ئەم ماوەیەمان ناوی شەفیع کوڕی عەباسی دەلۆییە، لە ساڵی ١٧٧٦ لە گوندی جامەڕێز لە نزیک کەرکووک لەدایکبووە. لەناو خەڵکیدا بەمیرزا شەفیعی جامەڕێزی ناوبانگی دەرکردووە. شاعیر ناوی تایبەتی خۆی کە «شەفیع»ە وەک نازناو لە شیعریدا بەکاری هێناوە. زانیاری لەبارەی ژیانی ئەم شاعیرەمانەوە کەمە، لەگەڵ ئەوەشدا بەهۆی ئەو شیعرانەی لەبەر دەستمانن دەتوانین پلەی خوێندەواری تاڕادەییێک دەستنیشان بکەین.

شاعیر لە تەمەنی منداڵییەوە لە حوجرەی مزگەوت دەستی بەخوێندن کردووە. لەناو و ناوبانگی «میرزا شەفیع» بەئاشکرا ئەوە دەردەکەوێ نەبووە بەمەلا، بەڵکو بووە بەمیرزا، لەناو کوردەواریدا شوێنی وەرگرتنی خوێندەواری حوجرەی مزگەوت بووە، جگە لەوە خوێندنی تایبەتی لەناو ماڵ یا لە دیوەخانە لەناوەوە بووە، واتە دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتوو لە توانایاندا بووە مامۆستا بۆ فێرکردنی منداڵیان لە ماڵی خۆیانا ڕابگرن، بەتایبەتی لەدوای خەتمکردنی قورئان لە حوجرە، یا لە هەر قۆناغێکی دیکەی فەقێیەتیدا. بەم پێیە شەفیع سەرەتای خوێندنی لە حوجرە بووە، گەشتی خوێندنی بووە لە هەندێ حوجرەی مزگەوتەکانی کوردستانی ئەو سەردەمە، ماوەییێک لە سلێمانی ژیاوە ئەوجا گەڕاوەتەوە شوێنی خۆی.

وەک لە شیعری دەردەکەوێ شەفیع خوێندەوار بووە، کە نەیویستووە خوێندنی حوجرەی مزگەوت تەواو بکا لەبەرئەوەی بووە نەبێ بەمەلا. بەهەوڵ و تێکۆشینی خۆی زانست و زانیاری وەرگرتووە و بووە بەڕۆشنبیر، واتە خۆی خۆی فێر کردووە. بەم جۆرە شارەزایی لە مێژوو و جوگرافیا و ئەتنۆگرافیا و ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەواری پەیدا کردووە. لە ئەدەبدا بایەخی بەمێژووی دڵداری ڕۆژهەڵات داوە، ئاگادارییێکی تەواوی بووە لە حیکایەتەکانی دڵداری و بەسەرهاتی قارەمانەکانیان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕستدا.

هەواڵی وا لەناوەوە هەیە شەفیع بۆ دابینکردنی لایەنی دارایی و ماڵداری و خێزان بەڕێوەبردن خەریکی کشتوکاڵ بووە، لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا میرزایەتی کردووە. لەو سەردەمەدا میرزایەتی پیشەییێک بووە، میرزایان هەموو کارێکی خەڵکی پێوەندی بەنووسینەوەی هەبوایە جێبەجێیان دەکرد.

شەفیع لە ناوچەی ژیانی خۆی لە ساڵی ١٨٣٦ کۆچی دوایی کردووە و لە گوندی جامەڕێزی مەڵبەندی لەدایکبوون و ژیانی نێژراوە.

***

مێژووی ئەدەبی کوردی شاعیرێکی دیکەمان بۆ دەور دەکاتەوە، ئەویش ناوی «شەفیع» بووە، بە«میرزا شەفیعی مامێزکی» ناسراوە، لە نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەم و، چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەمدا (١٧٥٥-١٨٢٢) ژیاوە.

شیعری شەفیع

شیعری شەفیع لەدوا ساڵانی سەدەی هەژدەم و نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەم لە گەرمیانی کەرکووک و هەورامان لەسەر زاری ڕۆشنبیر و خوێندەوارانی کورد بووە، لە کۆڕی لاوانی دڵگیرۆدە و گرفتاری کیژۆڵان خوێندراوەتەوە، خاوەن بیر و هۆشی دنیایی بایەخیان بەناڵەی دەروون و گەرمیی فرمێسکیان داوە، چێژیان لە قسە جوانەکانی وەرگرتووە.

شیعری شەفیع لە ڕووی ڕوخسارەوە

شێوازی شیعری شەفیع بەگشتی لە ڕووی بەکارهێنانی وشە و لێکسیکۆنەوە ئاسانە، لە شیعری میللییەوە دوور نییە. لە هەندێ هەڵوێستدا کە ئاماژە بۆ ڕووداوی مێژوو و ئەفسانە دەکا تێگەیشتنی ئەو وێنانە بۆ خۆی ئاسان و بۆ خوێندەواری ئاسایی قورسە.

شاعیر لە بەراوردکردندا وشەی «چون» واتە (وەکو) زۆر بەکاردێنێ، وەک هەموو شاعیرانی گۆرانزەمینی کوردەواری. خاسیەتێکی دیکەی ئەم بابەتە لیریکە ئەوەیە نیوە دێڕی یەکەمی هەموو شیعرێک دەکرێ بەدوو کەرتەوە، هەر کەرتێکی لە پێنج بڕگە پێک دێ، ئیتر شاعیر ڕستە پێنج بڕگەییەکەی دووبارە دەکاتەوە، وەکو «زلێخام چوون حوور، زلێخام چون حوور». لە دەسنووسە کۆنەکاندا دوو ڕستەی نیوە دێڕی یەکەمی لە یەکچوو، یەک جار تۆمار دەکرا، ئێستا لە دەسنووس و چاپ هەردوو بابەتیان بەکار دەهێنرێ. ئەم دیاردەیە لە هەندێ شیعری شەفیع دەبینرێ.

هەموو شیعری شەفیع ئەوەی ئێمە ئاگامان لێی هەیە لەسەرکێشی سیلابی (بڕگەیی) خۆماڵی ڕێکخراوون، وەستان لە ناوەڕاستیاندا هەیە (ب ا ا ب ب/ ا ب ا ب ب). هەرچی قافیەیە لەسەر بنجی جووت قافیە (مەسنەوی) (ا ا، ب ب، جـ جـ...) دادەنرێ.

شیعری شەفیع لەڕووی ناوەڕۆکەوە

شەفیع هەوڵی ئەوەی نەداوە بەرهەمی لە بابەت هەموو مەبەسەکانی شیعری کلاسیکییەوە هەبێ، بۆیە لەم لایەنەوە سنووری شیعری تەسکە، کەچی لە ڕووی خەیاڵی شیعری و داهێنانی هونەرییەوە دەوڵەمەند.

لە لیریکی دڵداریی ڕووکەشدا شەفیع تازە گەرییێکی دیاری بۆ خۆی تۆمار کردووە. لەشیعری «زلێخام چون حوور...» دیارە وەسفی ئەندامە جوانەکانی لەشی زلێخا کارێکی تازە نییە لە ئەدەبی کوردیدا، ئەوەی تازە ئەوەیە باڵندەی خەیاڵی شیعری بفڕێنێ بۆ لای ئەندامی مێیینەی دلبەر کە دەکەوێتە خوار ناوکیەوە. بێ گومان مەبەس ئەوە نییە پەردەی لەسەر ئەم شتە شارراوەیە لاداوە، بەڵکو لە

وەسفکردنیدا هونەری نواندووە و وێنە و مانای تازەی دروست کردووە.

ئەگەر بمانەوێ بەچڕی لە خاسیەتەکانی ناوەرۆکی شیعری شەفیع بگەین، ئەم تێبینییانەی لای خوارەوە هەندێ لایەنیمان بۆ ڕوون دەکەنەوە:

١- بەگشتی شیعری شەفیع لە دەوروبەری دڵداری دەسووڕێتەوە، بەمانای خۆشویستنی ژن و نزیکبوونەوە لێی، ئەمە ڕێی بۆ خۆش دەکا لە هونەری وەسف سەرکەوتووبێ، لێرەدا لای شاعیر وەسف تەنیا ژن و سروشت دەگرێتەوە. ئەو شیعرانەی لەبەر دەستدان زۆربەیان دەچنە ناو ئەم دەلاقەیەی مەبەسی شیعری کلاسیکی کوردی کە وەسف و دڵدارییە.

٢- ڕەشبینی و بێزاری ناوەوەی ڕەنگدانەوەی ئەو کۆمەڵەیە کە تێیدا دەژی، لە دەروونیدا دەبێتە کێشەیێکی سایکۆلۆجی کەسایەتی، ئیتر دڵتەنگی دەردەبڕێ، هەندێ جار ئەمە پێوەندی بەناگزووری کۆمەڵەوە نییە، بەڵکو ئەنجامێکی ئاسایی ژیانە، وەکو پیری. لەم لایەنەوە بەڕوونی لە بەرهەمی شاعیردا ئاوڕدانەوەی هونەری بەرز دەبینین وەکو لە دیالۆجە شیعرییەکەی لەگەڵ پیرەدار کردوویەتی. ئەمە تەنیا هەستی کەسانی پیری نەبزوواندووە بەناوی ئەوەی پیرییان دیوە، بەڵکو کاری لەو لاوانەش کردووە، کە هێشتا تووشی ئەو ڕۆژگارە نەبوون و هیوایان وایە نەیبینن.

***

یانەی دڵداری سۆفیزم

شاعیر لەم پارچە شیعرەیدا ناوی هەندێ لە قارەمانانی چیرۆکی دڵداری دەبا، شیعرەکەی تارمایی هەناسەیێکی سۆفیزمی ناو ئەم چیرۆکانە دەخاتە خەیاڵی خوێنەرەوە، لە شیعرەکەیدا دەڵێ:

زولفانەش چون تووا وەشتەن نووردا
ئەفسانەش نەدەور قورس قەمەردا
بزان بەتاقی ئەسلەش چ کەسەن
تەرسای بێ ئیمان شۆخ سەرمەسەن
(شێخ سەنعان)ەش نەواکەر بردەن
(بەرسیسا) پەریش جەدین وە بردەن
ئەی نەوبەر نەمام شای چەم سیاوان
باز شەش ڕەنگەن نە (شیروان) ئامان
ساحیب غەمزە و ناز عیشوەن تەیارەن
ماچی (شیرین) شای ئەرمەن شارەن
هەرکەس بوینۆ ئەو لەنجەولارە
دەرلاد مەپیکو ویش بەقەنارە

داغەن جەدووریش (گەنجە) و (داغستان)
شۆخ باش ئاخ ئۆلگەی (کوردستان)
فەرەنگی پرام تەرسای (تفلیس)ەن
چونکە گرفتار دەست ئیبلیسەن
دەستاخن نەدەست دێوی دێری خوو
بەد لەهجە و بەدخوو بەدزار و بەگوو
زوشت و بەقەوار سورخ و چاوکاڵی
بیین وە هام ڕاز نەوبەر نەو نیهالی
یاران یاوەران بەچون ڕەوا بۆ
(شیرین) گرفتار دەست کەرا بۆ
هامراز بوجنی (شیرین) زولف دیز
نیشوو نەجایی (خوسرەو پەرویز)
سا چون ڕەوابوونە دەرگای داوەر
دێو وە بوستان (خورشید خاوەر)

واتاکەی:

زوڵفەکانی وەک توولە نەمام لەناو ڕووناکیدان
لە دەوری گۆی مانگ بڵاوبوونەتەوە
ئەگەر دەتەوێ بزانی ئەو شۆخە چی کەسێکە
گاووری بێ ئیمان و شۆخێکی سەرمەستە
(شێخی سەنعان)ی لە ئیمان بێ بەش کرد
(بەرسیس)ی پەرێشانی لە ئایین دەرکرد
ئەی نۆبەرەی نەمان وشای چاو ڕەشان
بازی شەش ڕەنگە لە (شێروان)ی ئامان
خاوەنی غەمزە و نازە، عیشوەی لە ڕووە
ماچی (شیرین)ی شای وڵاتی ئەرمەنە
هەرکەسێک ئەو لەنجەولارە ببینێ
دەربەست نییە، باکی بە قەنارەوە نییە
لە دووری ئەو، (گەنجە) و (داغستان) دڵیان داغ بووە
شۆخی بێ وێنەی وڵاتی (کوردستان)ە

مەسیحی و گاووری (تفلیس)ە
چونکە گرفتاری دەستی ئیبلیسە
دەستی خستۆتە ناو دەستی دێوی بەهێز
بەد لەهجە و بەدخوو، بەد ڕاز و بەدگۆ
زوشت و ڕەنگین و سوور و چاوکاڵە
میوەی تازە گەیشتوو و درەختی نەمام دەبن بەهاوراز
ئەی یاران! ئەی یاوەران! ئەمە چی ڕەواییێکە
(شیرین) گرفتاری دەستی سەودابێ
(شیرین)ی زڵف چین چین
لە جێی (خوسرەوی پەروێز) دابنیشێ
ئەمە چۆن ڕەواییێکە لە دەرگای دادوەر (گردگار)
دێو زەفەر بەجێی (خورشید خاوەر) ببا

مەبەسی سەرەکی شاعیر لەم لیریکەدا وەسفی دلبەرەکەیەتی، بۆ ئەم مەبەسە شیرینی خوسرەو یا شیرینی فەرهادی هەڵبژاردووە. ئەو شیرینە بەئایین گاوور و بەنەتەوە ئەرمەن یا گورج بووە. لەدوای ئەوەی وەسفێکی ئاسایی و کلاسیکییانەی خۆشەویستی دەکا، یادی ئەو خوسرەوی پەروێزەش دەکاتەوە کە گیرۆدەی دڵداریی شیرین بووە. ئینجا ناوی دڵدارانی وەکو شێخی سەنعان و بەرسیسی عابید دێنێ، ئەو حیکایەتانەی بەفراوانی لە ئەدەبی کوردیدا ڕەنگیان داوەتەوە، بەتایبەتی لای فەقێ تەیرانی شاعیری کوردستانی باکوور.

وەک ئاشکرایە ئەو شرینەی شەفیع باسی لێوە دەکا و بەئەرمەن دەیژمێرێ، یا لە گێڕانەوەی دیکە بەگورج حسێبی دەکەن، ئەرمەنستان و گورجستان هەردووکیان وڵاتێکن لە قەفقاس، لەبەر ئەوە دەبینی شەفیع لەم شیعرەیدا ناوی هەندێ شوێنی جوگرافی دێنێ لە شارانی قەفقاس، وەکو: شێروان، گەنجە، داغستان، تفلیس، ئەمانە هەموویان پێوەندییان بەو شانۆیە بووە کە وێنەی ڕووداوەکانی دڵداریی شیرین و خوسرەوی کێشاوە. سەرەڕای ئەمانەش ناوی کوردستان دەبا، چونکە لەبنجدا دلبەرەکەی کوردستانییە، ئەگەر پەیکەری لە هەر ئایینێکی دیکەی «ناموسوڵمان»، یا نەتەوەییێکی دیکەی «ناکورد» ببینرێ، ئەسڵەکەی هەر کوردە.

پیرەدار

لەم قەسیدەیەدا شەفیع دیالۆج لەگەڵ پیرەدارێک دەکا، شاعیرانە هەستکردن بەپیریەتی بەزمانی درەختەکەوە دەردەبڕێ و ئاماژە بەلایەنێکی فەرمانڕەوایی ناوچەییێکی کوردەواری دەکا:

هەمسەران جارێ هەمسەران جارێ
ڕام کەفت وگوزەر درەختێک جارێ

درەخت چی درەخت قامەت چنارێ
بەرز بەرهەمەند ساوای وەن دارێ
سەر جە کەشکەڵان هەفتەمین و یەرد
ڕیشەی پا نە تەخت زەمین مەحکەم کەرد
واتم پیرەدار مەنەی هەزار ساڵ
شەرحێک جەی دەوران باوەر وە خەیاڵ
خەیلێ زەمانەن جەویر ئاوەردەن
شادیت وەزەمان کام شاهان کەردەن؟
دیم دەنگێک ئاما جەی نیگارەوە
جەی مینای شکست هەزار پارەوە
کە هیچ راویارێ لەی ڕاوو هەردە
سوئال ئی جەواب جە من نەکەردە
پەی چێش مەپەرسای دەور ئەییام
هەر لە نوێ بەدتەر کولناتۆ زامم
ئەوسا نەمام بیم توول یەک ساڵان
خزمەتم مەکەرد خواجە و غوڵامان
چونکە خوداوەند واستەش بی جاران
دەستەی کەناچان ڕۆیڵەی ڕەندان
شاهان سەرداران میر و بەگلەران
مەهاتنە سەهنم وە دەوران دەوران
ئیسا من پیر بیم چرۆم گشت ڕێزیا
جوانان جەسای سەحنم بێزیا
پیری کە ئامان وە پیریمەوە
هیچ نییەن وەتەنگ دڵگیریمەوە
جوانیم لوا پیریم وەجا مەند
پیری ڕیشەی من جە بنیاد هۆرکەند
تاف جوانیەکەم بەی وە دواوە
گلەی پیریەکەم مەکەم وەلاوە

ئەو سـاڵە من تاف جـوانیم نۆ بێ
وەسـمـانە قـۆچاغ پادشـای کـۆ بێ
ترسم هەن نـەفـام وەنەم بۆ ئاهێـر
سـفـتـەم با بەرۆ باهێـر وە باهێـر
هـەر بـایـێـک بـەیـۆ لایـێـکـم بـەرۆ
هەر کـرمـێـک بەیۆ وەڵگێکم وەرۆ

واتاکەی:

ئەی خۆشەویستان جارێکیان...
ڕێم کەوتە نزیک دارێک
دار چی دار باڵا وەک چنار
بەرز و بە بەهرە و بێ وێنە
سەری گەیشتبووە ئاسمانی حەوتەمینی کاکێشان
دەماری پێی لە زەویی گیر کردبوو
وتم: ئەی پیرەداری تەمەن هەزار ساڵە
باسی ئەم ڕۆژگارەمان بۆ بکە
کار و کردەوەی زەمانەت لە بیر ماوە
شادی و خۆشیت لە ڕۆژگاری کامە شاهان بووە؟
دەنگێک لەو نیگارەوە هەڵسا (پەیکەری پیرەدار)
وەک ئەو شووشە شکاوەی بووە بەهەزار پارچە
وتی: هیچ ڕێبوارێک لەم ڕێگەوبانە
پرسیاری وای لە من نەکردووە
لە بەسەرهاتی کۆن و ڕابردوومی نەپرسیوە
بۆ ئەوەی سەرلەنوێ برینم نەکولێنەوە
ئەوساکە نەمام بووم چرۆی یەک ساڵە بووم
گەورە و بچووک خزمەتیان دەکردم
چونکە جاران خوداوەند یاریدەی دەدام
دەستەی کەناچان و پۆلی کەسانی زیرەک
شاهنشاهان و سەرداران و میر و بەگلەران
لە هەموو دەورانێکدا لە سایەم دەحەسانەوە

ئێستا پیرم و هەموو چرۆکانم وەریوون
جوانان لە سایەم دوورکەوتوونەتەوە
پیری بەهانای پیریمەوە نەهاتوو
کەس بەتەنگ ئازار و ئێشمەوە نییە
جوانیم ڕۆیشت پیری مایەوە
پیری ڕیشەی منی لە بنیاد هەڵکەند
تافی جوانیم لەدواوە مایەوە
گلەیی لە پیرییەکەم ناخەمە لاوە (لە بیری ناکەم)
ئەو ساڵەی لە هەرەتی لاویەتیدا بووم
وەسمانە قۆچاغ پاشای کۆیە بوو
ترسم لەوەیە نەفامان بۆ ئاگرم ببەن
لقەکانم بابیبا یەک لەدوای یەک
هەر بایێک بێ لایێکم ببا
هەر کرمێک بێ گەڵایێکم بخوا

ئەو درەختەی شەفیع گفتوگۆی لەگەڵدا کردووە ڕەنگە پیرەدار بەڕوویێک بووبێ، ئاوڕدانەوەیێکی ژیرانە بووە کە شاعیر پیرەدارێکی هەڵبژاردووە و کردوویەتی بە بەڵگەی پیریەتی، لێرەدا مەبەسی شاعیر سەردەمی پیری خۆی و هەموو ئادەمزادێکی دیکەیە. ئەم گفتوگۆیە وێنەیێکی سیمبولی دەداتە بەرهەمەکە و دەبێتە هۆی دەوڵەمەندی ئەدەبی کوردی. قسەکانی پیرەدار ڕەنگدانەوەی ئارەزووی شاعیر خۆیەتی، واتە شەفیع دەیەوێ باس لە سەردەمی پیریەتی خۆی بکا. پیری پاش ڕۆژگاری لاویەتییە، لەبەر ئەوە درەخت دەڵێ، تا لاو بوو، سێبەر و سایەی مایەی خۆشی و شادی بوو بۆ هەموو کەسێک، کچی جوان، کوڕی قۆز، شاوگەدا، گەورە و بچووک، بەڵام کە لە جوانی کەوت هەموو ئەو خەڵکە لێی ڕەوینەوە، یا ئەو کەسانە خۆشیان پیربوون و هاتنە ڕیزی پیرەدار.

لەو شیعرەدا شەفیع بەزمانی پیرەدارەوە باس لە ژیانی خۆی دەکا و بەمە لاپەڕەیێکی مێژوو ڕوون دەکاتەوە کە دەڵێ: ئەو ساڵەی شاعیر لە هەرەتی لاویەتیدا بووە، وەسمانە قۆچاغ واتە عوسمان پاشای قۆچاغ، یا قۆچ پاشا فەرمانڕەوا بووە لە شاری کۆیە (کۆیسنجەق)، ئەم ماوەیە سەردەمی لاویەتی شەفیع بووە لە نیوەی دووەمی سەدەی هەژدەمدا.

غەم و دڵتەنگی

شەفیع ئەم شیعرەی بۆ دەربڕینی غەم و پەژارەی ناو دەروونی تەرخان کردووە. ئەگەر بەپێی دەستووری شیعری تازە بمانەوێ ناوێک بۆ ئەم شیعرە دابنێین، بێ گومان دەبێ ناوی بنێین «غەم»، لە شیعرەکەدا دەڵێ:

سوپای غەم هوجووم ئاوەردەن ئەم شەو
ئەساسی شادیم گرد بەردەن ئەم شەو
تاڵ بیەن یەکسان ئەوقاتم ئەم شەو
سەبری سۆچنان گشت وەهەم ئەم شەو
تاکەی قامەتم خەم وەردەی غەم بۆ
تاکەی دەروونم وەغەم ماتەم بۆ
سەڵتەی سیای غەم تاکەی نەدۆش کەم
هەڵقەی نێشی غەم تاکەی نەگۆش کەم
تاکەی بوازون ئاوات ئەو عەدەم
تاکەی میسلی غەم بکێشۆ نەچەم
تاکەی ڕوخسارم چەنی داخ و دەرد
بگێڵۆ وە ڕەنگ زەعفەرانی زەرد
وەی کزی دەروون هوون و هانام بۆ
هانای دەردی سەخت کەس نەزانام بۆ
فەلەک دەردی دڵ جەفای غەم تاکەی
پای شکستە و لەنگ ڕای ستەم تاکەی
بەرق تیغ جەور ڕۆژگار تاکەی
وارای سەیلی هوون هەوری تارتاکەی

واتاکەی:

سوپای غەم هێرشی کردووە ئەم شەو
هەموو خۆشی و شادیمانی بردووە ئەم شەو
هەموو کات و ساتم تاڵ بووە ئەم شەو
ئارامم هەمووی بەغەم سووتاوە ئەم شەو
لەشم بەغەم چەماوەتەوە
دەروونم بەغەم تاریک بووە
تاکەی کراسی ڕەشی غەم لەبەر بکەم
تاکەی گوارەی ئێش و ئازاری غەم لەگوێم بکەم
تاکەی ئاواتم لە گێتیی نەماندا بێ

تاکەی ئازاری غەم لەناو دیدەم بێ
تاکەی ڕوخسارم هەر داخ و دەرد بێ
وەک ڕەنگی زەعفەرانی زەردبێ
کرووزانەوەی دەروون خوێن و هانام بوو
هانای دەردێکی گرانی ئەوتۆ بوو کەس نەیدی بێ
ئەی فەلەک دەردی دڵ و جەفای غەم تاکەی
پێی شکاو و لەنگ، کردەوەی ستەم تاکەی
برووسکی تیغی زۆرداری ڕۆژگار تاکەی
بارین و لافاوی خوێن و هەوری ڕەش تاکەی

لەم شیعرەدا شەفیع حەوت جار وشەی «غەم»ی بەکارهێناوە، چونکە ماناکانی لە دەوروبەری ئەو وشەیە دەسووڕێنەوە، جگە لەوە لە شیعرەکەدا یەکێتی بابەت هەیە. وردەکارییە هونەرییەکانی لە دەوروبەری ئەو بابەتە دەسووڕێنەوە. غەم و ناسۆری دڵداری یا ژیان نیشانەی بابەتەکەیە لەناو دەروونی شاعیردا پەنگیان خواردووە و لە هەڵچووندان.

زلێخام چون حوور

قەسیدەی «زلێخام چون حوور» لە بەرهەمە ناودارەکانی شاعیرە، زۆرجار لەناو هەندێ نێوەندی ئەدەب دۆست ڕەنگە شاعیر بەناوی قەسیدەکەوە بناسرێ، واتە شیعرەکە لە خاوەنی بەناوبانگترە:

زلێخام چون حوور زلێخام چون حوور
سەرتاپای باڵاش خاس ڕەشتەن چون حوور
لە فەرق تاریجلەین نەدارۆ قوسوور
تەبارەکەڵڵا نوورون عەلا نوور
عەکس پێشانیش بەرق وەهارەن
ئەگریجان عەقرەب گێسووش زونارەن
ئەبروان چون سەیف دووباڵ کەمانەن
لاتەشبیە چون قەوس پای ئاسمانەن
برژانگان خەدەنگ شەڕجۆ شەڕفرۆش
عەین عەین جەیران خەواڵوو و خامۆش
گۆنای شەکەرسێو نادرەی خوونسار
قرمز هەم سفید یانێ چون گوڵنار

ئەنفەش کەشید سونع ئوستاد قودرەت
نەفەس بۆی ئەنفاس مەسیحا سیفەت
دەم دورج سەدەف دەریای عوممانی
کەیلەن جەلوئلوء چو ئاف نیسانی
زەنەخ زەرد وەرەق خاڵ فەیرووزەی ساف
چون پرشەی پەروین مەنمانا شەفاف
گەردەن چون بلوور سفید سادە
سافیش وە مینا سەد خەفەت دادە

واتاکەی:

زلێخام وەک حۆری وایە
سەرتاپای قەد و باڵای وەک حۆری داڕێژراوە
لە تەوقی سەریەوە تا هەردوو پێی بێ کەموکوڕییە
گەورەیی بۆ خودا نوور لەسەر نوورە
شەوقی نێوچەوانی وەک برووسکەی بەهارە
ئەگریجەی دووپشک قژی زوننارە
برۆی وەک شمشێر و لە دوولاوە وەک کەوانن
بێ بەراووردکردن وەک قەوسی ئاسمانن
(مەبەس لە یەکچوونە نەک قەوارە و گەورەیی)
برژانگی تیرە شەڕ بەئادەمزاد دەفرۆشێ
چاوی چاوی مامزە و خەواڵوو و نووستووە
کوڵمی شەکرە سێوە، سوورێکی بێ وێنەی خوێنستانە
سوور و سپییە واتە وەک گوڵنار
لووتی ڕێک و جوانی ئوستادی قودرەت دروستی کردووە
هەناسەی بۆنی هەناسەی عیسای مەسیحە
دەمی قوتووی سەدەفی زەریای عوممانە
پڕە لە مرواری ئاوی نیسان (ددانەکانی)
چەناگەی لاپەڕەی زەردە و خاڵی پیرۆزەی بریقەدارە
وەک جریوەی پەروین دەدرەوشێتەوە
گەردنی وەک بلووری سپی و سادەیە
لە شەوقیدا سەد خەفەتی داوەتە شووشە

لەم قەسیدەیەدا شاعیر وەسفی زلێخای یاری دەکا لە تەوقی سەریەوە تا بنی پێی. ئەم وەسفەی دەچێتە ناو وەسفی هەست پێکراوی مەتریالی ئەندامە جوانەکانی دلبەر، سۆزی دروونی و جوولەی دڵی کەم تێدایە. ئەوەی ئەم لایەنە پڕ دەکاتەوە لە بەرهەمەکەیدا ئەوەیە وێنەی جوانی لە سروشت دۆزیوەتەوە بۆ بەرامبەرکردن لەگەڵ ئەو ئەندامانەی دەیەوێ وەسفیان بکا، بەشێ لە ئەندامەکانی ئەمانەن: ئەگریجە، برۆ، برژانگ، چاو، لووت، کوڵم، ددان، دەم، چەناگە و گەردن. ئەو دیاردانەی لە سروشت وەری گرتوون لەم وێنانەدا دەبینرێن: برووسکی بەهار، دووپشک، شمشێر، تیر، مامز، شەکرەسێو، گوڵنار، زەریای عوممان، جریوەی ئەستێرەی پەروین. شەفیع ئەم دوو دیاردەیەی کۆکردۆتەوە، واتە ئەندامی لەشی خۆشەویست و وێنەی سروشت، دیارە مەبەسی شاعیر یەکەمیانە و دووەمی بۆ بەرجەستەکردنی ئەو بەکارهێناوە.

شاعیر لەسەر قەسیدەکەی دەڕوا و دەڵێ:

سینەش سیم ساف سافتەرەن نەعاج
خەزێنەی خەیاڵ دڵ کەردەن تاراج
جفتێ شەمامەی بن بەستی نەورەس
هێمای خەریدش نەکەردەن پەی کەس
کەف حەنا بەندە پەنجە قەڵەمکار
سەر پەنجە نە تەرز یاقووت ئاودار
کەمەربەند باریک شکەم ساف و نەرم
بەستەن وە دەسماڵ بەحوزوور و شەرم
ناف ناف ئاهوو مووشک چێش ڕێزۆ
جە یانەی دەروون غەوغا مەخێزۆ
گەنج باد ئاوەر لەپای حوجرەی ناف
قفلەش تلیسمەن جە زولمات ساف
روکبە و رجل و ساق سەر پەنجەی خوەش خەت
مەنیا وە زەمین پاوە سەد مەینەت
دارا و ئەسکەندەر پەرێش دەعواشان
خودا مەزانۆ وەکێ ڕەواشان
ئەسپەردەی بارگەی وەیس سالار بۆ
مەحفووز جە عەزاب دیدەی بەدکار بۆ
یە (شەفیع) واتەن فەبرش پڕ نوور بۆ
گۆڕش جە ئاهێر جەهەننەم دوور بۆ

واتاکەی:

سنگی زیوی سافە لە عاج (ددانی فیل) سافترە
خەزێنەی خەیاڵە دڵی تاڵان کردووە
جووتێ شەمامەی سەرووی سنگی
نابێ کەس بیر لە کڕینی بکاتەوە
ناولەپی خەناوییە، پەنجەی قەڵەمییە
سەر پەنجەی (نینۆکی) وەک یاقووتە
ناوقەد باریکە، ناوکی لووس و نەرمە
لە شەرمان بەدەسماڵ داپۆشیوە
ناوکی ناوکی مامزە موشکی لێ دەتکێ
لە یانەی دەروون ئاژاوە دەنێتەوە
ئەو گەنجینەیەی با هێناویەتی لە خوارووی قوتووی ناوکی
قفلی تەلیسمێکە وەک ئەوەی ئاوی ژیانە
ئەژنۆ و پێ و لاقی، سەر پەنجەی جوانی
بەسەد نازوفیزەوە پێ دەنێتە سەر زەوی
دارا و ئەسکەندەر لەسەری کەوتوونەتە جەنگ
خودا خۆی دەیزانێ بەکامیانی ڕەوا دەبینێ
با بە بارگەی وەیسی سالار بسپێررێ
لە چاوی پیس و بەدکار بپارێزرێ
بۆ (شەفیع) بڵێین گۆڕی پڕ نووری بێ
گۆڕی لە ئاگری دۆزەخ بەدووربێ

شاعیر لە وەسفەکەیدا لە چەناگە و گەردنی زلێخا دێتە خوارەوە بۆ ئەندامەکانی دیکەی وەک: سنگ و مەمک، دەست و پەنجە، کەمەر، ناوک، ئەندامی مێینەی شارراوەی ژن، ئەژنۆ، لاق، پێ، بۆ دروستکردنی بۆچوونێکی شاعیرانە ئیلهام لە وێنەی ئەم دیاردانەی ژیانی ئادەمزاد و سروشت وەردەگرێ: زیوی سورمە، ددانی فیل، شەمامە، سووری خەنەیی، باریکی قەڵەمی و، موشکی ناوکی مامز، سەرچاوەی ئاوی ژیان.

لێکدانەوەی ئەو دێڕە شیعرەی شەفیع بۆ وەسفی ئەندامی مێیینەی زلێخای وتووە بەم جۆرەیە: ئەو ئەندامە بە «گەنج باد ئاوەر» دەچوێنێ، واتە ئەو خەزێنەیەی با هێناویەتی، ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەفسانەیێک دەڵێ لە جەنگێکی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا (ئێران و ڕۆم)دا، با کەشتییێکی بۆ لایێکیان هێناوە باری خەزێنەی زێڕ و زیو و بەردی بەنرخ بووە، ئەو خەزینەیە کەوتۆتە لای خوارووی

قوتووی ناوکی زلێخا، قفڵی ئەو خەزێنەیە تەلیسمێکە وەکو ئاوی ژیان وایە ئەوەی لە ئەشکەوتێکی نهێنیی تاریکستاندایە.

شەفیع جوانی زلێخا دەگەیەنێتە پلەیێک دارای شاهنشای ئێران و ئەسکەندەری قەیسەری ڕۆم دەخاتە جەنگەوە لەپێناوی دەست خستنی ئەم نازەنینە، خودا خۆی دەیزانی بۆ کامەیان دەبێ، لەدواییدا زلێخا بەوەیسی قەرەنی دەسپێرێ لە چاوی پیس بیپارێزێ، لە خەڵکی دیکەش داوا دەکا بۆی بپاڕێنەوە لە ئاگری دۆزەخ بەدووربێ

***

میرزا شەفیعی جامەڕێزی لە ناوچەی کەرکووک و گەرمیان و گۆرانزەمین شاعیرێکی ناسراو بووە، بەرهەمی شیعری ئەم شاعیرەمان دەوری گرنگی بووە لە دەوڵەمەندکردنی ئەدەبی کوردی بەوەی وێنەی شیعری تازە و ناوەڕۆکی هەست بزوێنی مرۆڤایەتی داهێنەرانەی هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە. لەوەپێش ئەو جۆرە داهێنانە لە ئەدەبی کوردیدا نەبوون یا کەم بەرچاو دەکەوتن.